

Oksana A. Dovgoplova

KITO, SVETIMO IR ATSTUMTOJO SRITYS SOCIALINĖJE ERDVĖJE

Odesos nacionalinis universitetas

Filosofijos fakultetas

Filosofijos ir humanitarinių mokslų pagrindų katedra

Maršalo Žukovo prospektas, 10-g, 45,

65121 Odesa, Ukraina

El. paštas: doaad@ukr.net

Filosofiniuose tyrinėjimuose *kito*, *svetimo* ir *atstumtojo* sąvokos dažnai vartojamos pakaitomis. Toks vartojimas retkarčiais nulemia klaidingą supratimą ir pakeičia norimą pasakyti reikšmę. Taigi, atrodo, būtina aiškiai apibrėžti šias sąvokas. Šių sąvokų vartojimo sfera tokia plati, kad vien tik jų galimų reikšmių sąrašo sudarymas užimtų didžiąją šio straipsnio dalį. Todėl, siekdamas vaisingesnio šių sąvokų aptarimo, apsiribosiu *kito*, *svetimo* ir *atstumtojo* reikšmės paaiškinimu socialinėje sferoje. Į savo tyrimą neįtrauksiu dialogo aspektų, „*aš* kaip *kito*“ temos ir savos tapatybės įgijimo problemos, įgijimo per *kito* žvilgsnį bei siekiant *kito* žvilgsnio. Mano tyrimas telksis ties aiškiu *kito*, *svetimo*, *atstumtojo* reikšmės apibrėžimu socialinėje erdvėje ir jų sričių apribojimu metaforinėje erdvinėje socialinės erdvės schemoje. Atitinkamai ir mano tyrimo lauką galima apibrėžti kaip *kito* topografiją.

Termino „topografija“ vartojimas nulemtas fenomenologinio tvirtinimo esą pasaulio suvokimas turįs erdvinį pobūdį. Pirmiausia remiuosi Edmundo Husserlio (Husserl 1973), Martino Heideggerio (Heidegger 1979) ir Maurice'o Merleau-Ponty (Merleau-Ponty 1945) tyrimų išvadamis. Fenomenologinė intencionalumo idėja paaiškina, kaip erdviškai pasaulyje yra orientuotas žmogaus suvokimo laukas: čia visi daiktai pasirodo organizuoti pagal

gelmės principą. Jeigu gelmė yra daiktų suvokimo „aplinka“, nesunku įsivaizduoti, kad pasaulis pasirodo sukonstruotas pasitelkus artumą ir tolumą, arba, kitaip sakant, savastį ir kitybę. Bernhardo Waldenfelo vykdomas „svetimybės topografijos“ (*Topographie des Fremden*) projektas padrašina mane įsivaizduoti metaforišką „įsisavintos gyvenimo erdvės“ schemą ir ieškoti joje kito, svetimo, atmestojo vietos. Ar šių fenomenų sritys yra visiškai atskiros, persikloja ar sutampa?

Interpretuodama kitybės fenomeną socialinėje erdvėje, pasinaudosiu Martino Heideggerio ir Alfredo Schützo (Schütz 1967) išvadomis. Iš šių autorių kildinama tradicija kasdienį žmogaus gyvenimą interpretuoja kaip viena kitai rūpinčių egzistencijų sandūrą. Ši besirūpinanti egzistencija sukuria tarpusavio priklausomybę, kur pasaulėvaizdis pasirodo esąs sukonstruotas abipusių nuorodų. Šiame vaizde *kitas* pasirodo kaip turįs tam tikrą socialinį vaidmenį. Būtent šis vaidmuo paverčia kito egzistenciją aktualia mums. Mums netgi nebūtina kitą susitikti asmeniškai, su kitais mes sąveikaujame per savo veiklos rezultatus. Socialinės orientacijos „receptai“ (Schützo terminas) leidžia mums interpretuoti kitų žmonių elgesį. Šiuos „receptus“ įgyjame mokymo, auklėjimo metu, kasdieniame gyvenime, „naiviai“ suvokdami pasaulį. Patirtis parūpina medžiagą konstruoti socialiniams vaidmenims, kurie palengvina mūsų orientavimąsi socialinėje erdvėje ir padeda interpretuoti kitų elgesį. Pagal šiuos „receptus“, sukuriančius tam tikrą išankstinio supratimo rėmą, mes suvokiame kitus. Todėl renkamės tinkamiausią „receptą“ tam, kad socialinėje erdvėje sukonstruotume kito vaizdinį pradedant viena paskira detale ir baigiant visuma. Šitaip kito vaizdinys socialinėje erdvėje įgyja anoniminę „kitų žmonių“ reikšmę.

Ši „kitų žmonių“ erdvė sukuria normas (ar tvarkos) sritį metaforinėje „įsisavinto pasaulio“ schemeje. Norma neturi centro; tai sritis, kuri apima socialinių tipų kompleksą, laiduojantį sandūra besirūpinančios egzistencijos veikimą. „Įsisavintos erdvės“ konstravimo dėsningumai suponuoja normas srities opoziciją chaoso erdvei, išsidėsčiusiai ties saugaus, egzistencijai tinkamo pasaulio riba.

„Įsisavinta erdvė“ yra „nepastebima“, čia randame kelią automatiškai, stumiami minėtų „receptų“. Nuostabu tai, kad pastebime savo „įsisavintą“ pasaulį tik tuomet, kai sutrinka įprastos gyvenimo rutinos veikimas. „Įsisavinto pasaulio“ vientisumo atskleidimo vyksmą tokiose situacijose aprašė Heideggeris. Daiktą arba erdvę pastebime tuomet, kai jis pasirodo „sugedęs“, kai jis neveikia tinkamai. Waldenfelsas šią akimirką vadina „intencinio veikimo sutrikimu“. Kažkas įsiveržia į mano „įsisavintą erdvę“, sugriauna įprastą nuorodų sistemą, įterpia ką nors, kas negali būti apibūdinta ir interpretuota pagal bendrus „receptus“. Įsiveržėlis, aišku, nepriklauso mūsų „įsisavintam“ pasauliui; jis ateina iš šalies, iš jau interpretuotos erdvės išorės. Kas

yra išorė? Žinoma, svetimas. Svetimas yra iššūkis jis pralaužia pažįstamus pasaulio kontūrus. Ši akimirka leidžia Waldenfelsui sutapatinti svetimybę su sugedusiu/nesveiku dalyku (*Thing Out-of-Order*). Svetimybė pasirodo kaip „intencinio veikimo sutrikimas“.

Šią akimirką asmuo nustumiamas prie ribos, už kurios yra mirtis ir nesveikumas. Susidūrę su svetimybe tampame visiškai pasyvūs, mūsų intencijos pasirodo pertrauktos. Esame lūžio taške, galinčiame privesti prie tikros mirties. Išlikti gyvam (ir sveikam) galima tiktai atnaujinus įsisavinto pasaulio paveikslą. Turime atnaujinti savo veiklas ir imtis mūsų egzistencijos erdvės „gydymo“. „Gydymas“ įmanomas interpretuojant svetimybę, paaiškinant jos prigimtį, siekius ir tikslus. Svetimas yra sugedęs/nesveikas, todėl svetimmojo vaizdinį turime įrašyti į egzistencijai tinkamo pasaulio kontūrus. Tik šitaip galime išlaikyti saugumo jausmą, kuris yra esminis „įsisavinto pasaulio“ paveikslo elementas.

Tuomet neturėtų stebinti tai, kad ši procedūra pateikia svetimybės vaizdinį mūsų „įsisavintos erdvės“ terminais. Šitaip interpretuotas svetimas netenka savo svetimumo ir transformuojamas į mūsų saugaus pasaulio dalį. Nuo šiol turime reikalą ne su pačia svetimybe, o su svetimmo vaizdiniu, gerokai nutolusiu nuo tikrosios jo prigimties. Pasak Derrida, kitybė pranyksta supratime ir interpretacijoje. Supratimas beveik prilygsta užvaldymui, jis yra galios sinonimas. Niekada nesusitikime svetimmo, niekada nesusidursime su juo, o turėsime reikalą su jo vaizdiniu. Pasirodydama kaip „intencinio veikimo sutrikimas“ svetimybė išnyksta interpretacijoje.

Šis svetimybės vaizdinys turi savo vietą „įsisavinto pasaulio“ paveiksle. Įsivaizduokite bendrą centrą turinčių apskritimų kombinaciją. Vidinis apskritimas yra normalumo sritis, o išorinis svetimybės sritis. Svetimmojo suvokimas skiria jam vietą už „įsisavintos erdvės“, taigi svetimmojo vaizdinys pasirodo esąs būtina šio paveikslo dalis.

Jei ištirtume svetimybės vaizdinio bruožus „įsisavintos erdvės“ paveiksle, pamatytume šio vaizdinio dvilypumą. Pasirodytų, kad jame glūdi ne tik vaizdiniai to, kas nemalonu, bet ir idealaus gyvenimo, pozityviausių dalykų vaizdai. Normalaus ir nenormalaus opozicija visus dalykus, kuriems nėra vietos normalume, perkelia į svetimybės sritį. Šie dalykai nepriklauso normai, tvarkai, jie yra nesveiki, jie yra ekstrordinarūs. Taigi, ne tik pabaisos, bet ir didvyriai bei šventieji atsiduria svetimybės srityje. Pažvelgus į tolimų kraštų vaizdinius, ypač sukurtus viduramžiais, pasirodo, kad svetimybės vaizdinys konstruojamas kaip kontrastą sudaranti pabaisų ir stebuklų sritis suprantama ir sykiu stebinanti. Modernūs tolimų kraštų vaizdiniai kuriami tuo pačiu principu.

Svetimybės vaizdinio dvilypumas kyla susimaišius naujų galimybių ir pavojaus, kylančio iš svetimų žemių, nuojautai. Mūsų „įsisavintą erdvę“

kurianti tvarka reiškia, kad pasirenkami komplektas galimybių ir organizavimas, atmetantys kitas galimybes ir kitus organizavimo būdus. Taigi pažvelgus į svetimo erdvę mums atsiveria kitų tvarkų galybės supratimas, atsiranda laisvės jausmas. Kita vertus, svetimybės pasirodymas kelia ir anksčiau minėtą veiklos sutrikimo pavojų.

Svetimybės dvilypumo pripažinimas atveria papildomas tyrimo galimybes. Dvilypumas apibrėžia svetimybės vaizdinio kontūrus ir suteikia pasitikėjimą, kad tai, ką matome, yra svetimo vaizdinys, o ne kas nors kita (kas nors panašaus į atstumtąjį). Svetimybės vaizdiniai skirtinguose įsisavintos erdvės paveiksluose atveria vienu ar kitu laikotarpiu turėtos normos erdvę. Tampa matomos normalumo ribos – viskas, kas yra už jos, pasirodo esą svetimybės erdvėje. Anapus normos išsidėstę dalykai čia pasirodo esą artimi. Pasak Jurijaus Lotmano, kvailys ir beprotis stovi abipus normalaus (Лотман 1992).

Kasdienio gyvenimo schemose anapus normalaus pasirodo ne tik svetimybė. Čia yra ir atmetasis. Koks skirtumas tarp svetimo ir atmestojo? Atmestojo erdvė apima viską, kas nepriimtina mūsų „įsisavintame pasaulyje“. Čia nesama jokio dvilypumo. Tai tylos, to, kam atimtas balsas (Michelio Foucault įvesti terminai), erdvė. Atmetimas yra visuomenės reprodukcijos vyksmo padarinys.

Atmetimas – tai būtinas padarinys reprodukcijos mechanizmo, tarnaujančio dviem susijusiems tikslams. Pirmasis tikslas – apsaugoti pamatinius reprodukcijos „mazgus“ nuo pavojingų elementų, kurie galėtų pakeisti esamą socialinę sistemą. Dažniausiai pasitaikančios šios budrios erdvės ribos apima švietimo, bažnyčios ir kariuomenės sritis. Tai reiškia, kad joks įtartinas žmogus negali tapti mokytoju, dvasininku ar eiti į kariuomenę. Šitai aiškiai liudija teisiniai įvairių epochų dokumentai.

Antrasis atmetimo tikslas – išlaikyti „piliečius budrius“ dėl jų pačių visuomenės saugumo. Tai drausminantis tikslas. Visuomenė turėtų „informuoti“ žmones apie pavojus, turėtų atkreipti dėmesį į ydos ir nusikaltimo vietas ir nurodyti padarinius, laukiančius perėjus į tą teritoriją. Taip pati visuomenė ne tik reprodukuoja savo pačios struktūrą, bet ir atmetimo kompleksą. Ji turi be perstojo prisiminti tai, kas nepriimtina. Atmestasis visada apibūdinamas kaip svetimas šiai visuomenei, kaip kažkas, kam joje nėra vietos. Tačiau jeigu socialinė struktūra gali paaiškinti, kas yra nepriimtina jos pačios egzistavimui, tuomet tai, kas atmesta, pasirodo esą šios erdvės struktūros dalis. Taigi galime kelti hipotezę, kad normalumo erdvės, kurią vaizduoja mūsų metaforinė „įsisavintos erdvės“ schema, viduje egzistuoja papildomos sritys. Tai, kas atmesta, sukuria ypatingą nevienalytę zoną „įsisavintos erdvės“ viduje.

Kalbėdama apie reprodukcijos mazgus, užgriebiau atmetimo lygmenų problemą. Joks įtartinas žmogus negali patekti į šiuos mazgus, tačiau taip

pat nebūtina, kad įtartinasis būtų sunaikintas. Šio atmetimo lauko viduje galime matyti labiausiai atmetinus objektus (tai, kas iš viso neturi teisės egzistuoti) ir santykinio atmetimo objektus (pavyzdžiui, tai, kas negali patekti į reprodukcijos sritį arba į tam tikras reprodukcijos zonas). Šis skirtumas aiškiai matyti ankstyvos modernybės dokumentuose, skirtuose tolerancijai. Mes (vyriausybė) leidžiame skirtingų religijų atstovams gyvuoti greta mūsų valstybėje, tačiau neleidžiame siekti vadovaujančių pozicijų vyriausybėje ir švietime bei laisvai skelbti šios religijos viešose vietose. Mes suprantame, kad visi jie puikiai gali prisidėti prie valstybės gerovės, todėl leidžiame jiems būti. Tačiau mes nesirengiame nuolaidžiauti jų propagandai, galinčiai pakenkti oficialiai konfesijai.

Kitais istoriniais laikotarpiais vaizdas skiriasi, tačiau atmetimo lygmens paskirstymo principas nesikeičia. Tai suteikia puikią progą ištirti vienos ar kitos epochos vertybines orientacijas. Labiausiai atmetinų dalykų konfigūracija mums parodo tos epochos mentalinės paradigmos esmines vertybes, kurioms iškiltų pavojus jeigu tam tikri objektai išliktų šioje socialinėje erdvėje. Taigi viduramžių kanoninė teisė nurodoereziją ir homoseksualumą kaip objektus, nesuderinamus su pačiu visuomenės egzistavimu. Abu jie apibūdinami kaip nusikaltimas Dievo nustatytai tvarkai. Minėtuose ankstyvosios modernybės dokumentuose ne Dievo nustatyta tvarka, o valstybės gerovė pasirodo esanti pagrindinė vertybė. Vadinasi, reiškiniai, kurie viduramžių visuomenėje galėjo būti apibrėžiami kaip pamatinis nusikaltimas, atrodo toleruojami ankstyvos modernybės laikais. Tačiau tai neįrodo išaugusio žmogiškumo lygmens, tai tėra pagrindinių vertybių pasikeitimas. Prisiminkime Foucault veikalą *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas* (Foucault 1975). Jis pradėdamas nusikaltėlio, kuris kėsinosi į karaliaus gyvybę 1757 m., mirties bausmės vykdymo aprašymu. Viduramžių žiaurumas niekada nepasiekė tokios rafinuotos bausmės. Valstybės interesus pasirodo esąs pirmoje vietoje, todėl bausmė už kėsinimąsi į monarcho gyvybę turi reikšti tolygaus atlygio siaubą. Todėl be jokių išimčių kiekviename „įsisavinto pasaulio“ vaizde kai kurie reiškiniai atmetami visiškai („*capital*“ *rejection*), o kai kurie – santykinai.

Santykinio atmetimo problema atveda mus prie reiškinio, visuotinai vadinamo tolerancija. Svarstydami tolerancijos problemą „įsisavinto pasaulio“ schemos kontekste, galime atsiveikinti su kai kuriais mitais, šiuolaikiniame diskurse susijusiais su šia sąvoka. Sutikimo, įsijautimo ir geranoriškumo idėjos persmelkia modernų kalbėjimą apie toleranciją ir tai veda sąvokos supratimo problemą į aklavietę. Deja, šiandieną tolerancija įgyja pritarimo viskam kontūrus. Todėl yra vaisinga ištirti istorines tolerancijos sampratos formas lyginant jas su šiuolaikine įvairove. Politine prasme vartojama ši sąvoka pasirodo kanoninėje XIII amžiaus teisėje. Ji žymi politinės valdžios atsisakymą bausti tam tikrus nusikaltimus ar ydas, jeigu jie leidžia išvengti didesnių blygybių.

Klasikinis pavyzdys yra prostitucija, kuri užkerta kelią daug didesniai blogiui – sodomijai. Prostitucija yra nusižengimas žmogaus išipareigojimams (svetimavimas), o sodomija, kaip erezija, yra nusikaltimas Dievo nustatytai tvarkai. Prostitucija nepateisinama, ji išlaiko savąjį nuodėmės ir nusikaltimo statusą, tačiau valdžia sąmoningai susilaiko nuo šios blygybės sunaikinimo. Žodis *sąmoningai* yra svarbiausias apibrėžiant toleranciją. Vadovaudamasi *protu* valdžia suvaldo savo troškimą padaryti galą šiam nusikaltimui, bet nėra jokio apribojimo naikinant ir baudžiant sodomiją. Vadinasi, prostitucija yra „santykinio atmetimo“ arba tolerancijos objektas. Ankstyvos modernybės dokumentai apie toleranciją nurodo tą pačią reikšmę. Pats skirtingų konfesijų buvimas yra blogis ir konfliktų priežastis, tačiau mes turėtume suvaldyti pyktį vardan aukštesnio tikslo – valstybės galios ir gerovės. Tuomet neturėtų stebinti, kad daugybė dokumentų pavadinta „Indulgencijos deklaracija“. Ne emocijos ar aistros, o proto sprendimas uždrausti karingą elgesį tam tikrų mums nemalonių reiškinų atžvilgiu pasirodo esąs tolerancijos pagrindas.

Pastangos pavaizduoti toleranciją kaip sutarimo ar empatijos atmainą atrodo nevaisingos ir netgi žalingos, nes tokie požiūriai sunaikina kitybės vietą šiame pasaulyje. Sprendimas būti tolerantiškam kyla tik per konfliktą ir nenugalimos kitybės suvokimą, o ne iš sutarimo. Prisiminkime nuomonę prancūzų poeto ir etnologo Michelio Leiris, aprašiusio savo susierzinimą afrikiečių, kurių gyvenimo tyrinėti jis atvyko, atžvilgiu (Leiris 1988). Leiris buvo nustebintas ir sukrėstas savo paties reakcijos – jis, kultūringas žmogus, specialiai atvyko įsiklausyti į šį *kito* balsą, bet dabar jo potencialaus įkvėpimo šaltinis jį erzina. Kaip tik jo protas leido jam suprasti, kad normalu atmesti tam tikrus kitokio gyvenimo būdo bruožus. Skirtumas tarp „įsisavinto pasaulio“ schemų neišvengiamai tam tikras kitokio pasaulio dalis paverčia mums nepriimtiniomis vien dėl to, kad gyvename pagal kitas taisykles. Galbūt šiuolaikinę tolerancijos prasmę galima būtų apibūdinti kaip suvokimą aukščiausio laipsnio kitybės, kuri niekada negalėjo būti transformuota į mūsų gyvenimo dalį ir visada mus erzina. Turime suprasti, kad niekada nepasieksime sutarimo.

Taigi mūsų pastanga sukurti „įsisavintos erdvės“ schemą baigėsi tuo, kad sukūrėme paveikslą, kurį sudaro keletas apskritimų. Vidinis apskritimas, kaip anksčiau minėjome, apima normalumo sritį. Ji ribojasi su to, kas atmes-ta, zona, kuri savo ruožtu padalyta į aukščiausio atmetimo ir tolerancijos erdves šioms palengva pereinant vienai į kitą. Atmetimo zona pasirodo kaip normalumo *kito* zona, kaip normos reprodukcijos dalis. Vadinasi, atmes-ti dalykai pasirodo apibūdinti neigiamomis savybėmis ir nupiešti „tamsio-mis“ spalvomis. Anapus normalumo srities plyti svetimjojo įvaizdžio zona. Ties išorinėmis „įsisavintos erdvės“ sienomis retkarčiais matome svetimybės blyksnius, kurie meta iššūkius, o paskui transformuojasi tapdami oikume-nos paveikslo dalimi.

Visos šios schemas dalys vaizduoja skirtingas atmainas to, kas buvo atskirta nuo to, kas yra mano, artima ir normalu. Kitybė persmelkia mūsų gyvenimą. Ir būtų naivu viltis politinių ar švietimo reformų, kurios atvestų žmoniją į vienybės epochą, visišką supratimą ir netolerantiškumo atsisakymą. Net jeigu mes, multikultūralizmo dvasia, sveikintume kitybę, privalome suprasti savo ryšio su svetimu ir nepažįstamu prigimtį. Ji visada yra „veikimo sutrikimas“, visada iššūkis; ji visada sudaro mūsų pasaulio konflikto pavojų. Ir neturime vilčių, kad nauji pasaulio kontūrai bus patrauklesni mums negu seni ir artimi. Sutikimas egzistuoti žinant šiuos pavojus yra vienintelė galima pozicija pasaulio kitybės atžvilgiu. Tokia pozicija vargiai ar galėtų sudaryti kasdienio gyvenimo schemas, orientuotas į saugumą ir stabilumą. Galbūt, užuot kūrus utopiškus vienybės ir supratimo paveikslus, būtų pravartu išlaikyti aktualizuotą universalios schemas negalimybės jausmą.

Iš anglų k. vertė Danutė Bacevičiūtė

Gauta 2008 03 01

Priimta 2008 06 15

LITERATŪRA:

1. Foucault, M. 1975. *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
2. Heidegger, M. 1979. *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, Gesamtausgabe, II Abt., Bd. 20, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
3. Husserl, E. 1973. „Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge“ in *Gesammelte Werke (Husserliana)*, Bd. 1. Den Haag: Martinus Nijhoff.
4. Leiris, M. 1988. *LAfrique fantôme*. Paris: Gallimard.
5. Merleau-Ponty, M. 1945. *Fénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
6. Schütz, A. 1967. *The phenomenology of the social world*. Evanston, IL.: Northwestern University Press.
7. Waldenfels, B. 1997. *Topographie des Fremden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
8. Лотман, Ю. М. 1992. *Культура и взрыв*. Москва: Гнозис.

Oksana A. Dovgoplova
THE AREAS OF THE OTHER, STRANGE, AND REJECTED
IN THE SOCIAL SPACE

SUMMARY

An attempt is made by the author to demarcate the areas of the Other, Strange and Rejected in the metaphoric map of “mastered space of life”. The spatial scheme of “mastered space” appears as a composition of concentric circles. The central one symbolizes the space of the Normal here we find the Other represented in the social sphere which has an anonymous meaning “other people”. Next circle refer to the space of Rejection (it is a place of vice and crime), subdivided into the spheres of Unacceptable and Tolerable. Strange appear as Out-of-Order phenomenon, so it has no place in the mastered space map. But through the interpreting operations it turns into the Image of Strange and so gets its place in the mentioned map. This Image is often created by the principle of mirror, so what is ambivalent is its noticeable characteristic. Around these circles the space of the Strange is presupposed, and on the outer border the flashes of the Challenges posed by the Strange could be fixed.

KEYWORDS: social space, Other, Strange, Rejected.